

Natuurvriendelijke oever op Hoeve Biesland.

foto Judith Westerink

Boeren voor Natuur

Natuurgerichte oplossingen voor uitdagingen in de landbouw

De rijksoverheid en de provincies zetten onder meer in op extensivering van landbouwbedrijven om de gevolgen van stikstofdepositie, bodemdaling en achteruitgang van waterkwaliteit en biodiversiteit te verminderen. Ontwikkelrichtingen die daarbij genoemd worden, zijn kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw. Beide zijn voornamelijk niet concreet genoeg voor uitvoering in de praktijk. Het concept Boeren voor Natuur, gericht op de uitdagingen van de landbouw, wordt al jaren getest, en is relatief snel in te voeren. Dit extensieve bedrijfssysteem richt zich op herstel van landschap, biodiversiteit en waterkwaliteit. De boer ontvangt voor de inspanningen een langjarige vergoeding.

— Jurje Dekker & Judith Westerink
(Wageningen Environmental Research)

Tabel 1. De verschillende ambitieniveaus voor natuurinclusieve landbouw zoals beschreven door Erisman et al., 2017 in *Maatregelen Natuurinclusieve landbouw*.

Natuurinclusief ambitieniveau	Omschrijving
Niveau 0	Er wordt minimaal gebruik gemaakt van biodiversiteit op het bedrijf; alleen aan wettelijke verplichtingen wordt voldaan, bijvoorbeeld weidegang volgens de daarvoor geldende minimumeisen.
Niveau 1	Door op een deel van het bedrijf maatregelen te treffen voor specifieke soorten wordt biodiversiteit bevorderd, bijvoorbeeld door een deel van het land af te schermen en onbeheerd te laten, door plas-dras of akkerranden aan te leggen, door via een mozaïekstructuur rekening te houden met maaien en bemesten of het beheer van slootkanten, maar ook door nestkastjes op te hangen of door erfbeplanting. Ook biologische plaagbestrijding in kassen hoort bij dit niveau.
Niveau 2	Op het bedrijf wordt gestuurd op verbetering van de functionele biodiversiteit door verbetering van bodem-, gewas- en diercyclus, naast het ruimte geven voor natuurlijk gedrag van dieren, beheer van landschapselementen als ondersteuning voor de functionele agrobiodiversiteit en maatregelen ten aanzien van specifieke soorten.
Niveau 3	Het bedrijf heeft een adaptief systeem en is volledig grondgebonden, waarbij kringlopen geoptimaliseerd zijn en aandacht is voor bijvoorbeeld kruidenrijk grasland en robuuste koeienrassen. Daarbij is oog voor de aanleg en het onderhoud van landschapselementen en maatregelen ten aanzien van specifieke soorten. Deelname in een gebiedscollectief met ambitieuze gebiedsbeheerplannen ten aanzien van een groenblauwe dooradering en soortenbeheer kunnen de resultaten versterken.

> Twee derde van het totale landoppervlak van Nederland is agrarisch in gebruik en 15 procent is bos en natuurlijk terrein. Boeren zijn dus veruit de grootste groenbeheerders. Veel van onze natuur hebben we te danken aan hoe er vroeger geboerd werd. Percelen werden vaak omringd door struweelhagen, knotbomen en bloemrijke slootkanten. Heidevelden, schraal- en hooilanden maakten veelal deel uit van het boerenbedrijf. Het behoud van deze landschappelijke natuur is de sleutel tot het behoud van biodiversiteit, zoals benoemd in het Aanvalsplan Landschapselementen. Landschappelijke natuur creëert permanente schuil-, nest- en voedselplekken voor fauna en biedt kansen om gefragmenteerde habitats weer met elkaar te verbinden.

Intensivering en specialisering van boerenbedrijven hebben de agrarische natuur in gevaar gebracht, en de rol van de boer als landschapsbeheerder ondergeschikt gemaakt aan die van voedselproducent. Om de rollen van de boer in het landschap weer te verenigen, werd eerder dit jaar in de politiek de nieuwe term landschapsgrond geïntroduceerd. De term kreeg een plaats in het coalitieakkoord als 'tussenvorm van natuur- en landbouwgrond'. Professor plantencologie Liesje Mommer van Wageningen University & Research verbond het concept landschapsgrond aan Boeren voor Natuur, omdat het invulling geeft aan extensivering door te sturen op ecologische condities, terwijl er ruimte blijft voor het vakmanschap van de boer/beheerder.

Waarden en doelen

Het uitgangspunt van Boeren voor Natuur is dat natuur en landbouw kunnen samengaan door van natuur een bedrijfsdoel te maken dat net zo belangrijk is als voedsel produceren. Natuur wordt een belangrijke inkomstenbron. Het bedrijf wordt extensief ingericht: er komt geen mest en veevoer van buiten het bedrijf, de grondwaterstanden gaan omhoog en de percelen bestaan voor minimaal 10 procent uit landschapselementen. Tevens gebruiken de boeren geen chemische gewasbeschermingsmiddelen. De afspraken die met de boeren worden gemaakt, worden toegespitst op de regionale uitdagingen: op veen is akkerbouw bijvoorbeeld niet wenselijk in verband met de uitstoot van broeikasgassen. In die context kan beperkt voer worden aangevoerd zolang mest wordt afgevoerd om te zorgen voor netto verschraling. Boeren voor Natuur geeft de boer ruimte voor vakmanschap, omdat deze binnen de simpel gestelde randvoorwaarden zelf de bedrijfsvoering bepaalt en een goede samenhang tussen biodiversiteit en het bedrijf ontwikkelt. Een boer kent zijn eigen bedrijf als geen ander, en kan hierdoor het beste invulling geven aan een biodivers agrarisch landschap. Boeren voor Natuur voldoet al aan belangrijke doelen die genoemd worden in het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) en de brief over de toekomst van de landbouw van minister Adema: het sluiten van kringlopen, grondgebondenheid, het behoud van agrarisch beheerde habitats en het stimuleren van een groen-blauwe dooradering. Er zijn veel overeenkomsten met natuurinclusieve landbouw: in beide concepten worden negatieve effecten van het bedrijf op de omgeving geminimaliseerd, agrarisch natuurbeheer uitgevoerd en landschapselementen behouden. Het concept is ruim twintig jaar geleden

Jonge kluten in het plas-drasland van Hoeve Biesland, 2014.

foto Frans Eijgenraam

bedacht, lang voordat de term natuurinclusieve landbouw werd geïntroduceerd. Wat betreft de natuurinclusieve ambities valt Boeren voor Natuur veruit in de hoogste (derde) categorie (tabel 1). De gesloten kringloop door de volledige grondgebondenheid verbindt de bedrijfsvoering ook met kringlooplandbouw. Het verschil tussen kringlooplandbouw, natuurinclusieve landbouw en Boeren voor Natuur is dat de laatste duidelijke randvoorwaarden stelt aan netto verschraling, hogere waterstanden, landschapselementen (10 procent) en een verbod op chemische gewasbescherming. Dit alles wordt gekoppeld aan door de Europese Commissie goedgekeurde vergoedingen en langjarige testen in praktijkpilots. Het concept Boeren voor Natuur zal vanwege de lagere voedselproductie en de noodzakelijke maatschappelijke betalingen lang niet overal rendabel zijn, maar met name rondom kwetsbare natuurgebieden (overgangsgebieden), in beekdalen en landschappen waar vernatting nodig is, kan overschakeling op Boeren voor Natuur meerwaarde hebben. In andere gebieden is verduurzaming en vaak ook extensivering nodig, maar kan de nadruk meer liggen op voedselproductie en kunnen lagere ambitieniveaus van natuurinclusieve landbouw volstaan.

Resultaten uit de praktijk

Boeren voor Natuur wordt op vier pilotbedrijven

uitgevoerd: Hoeve Biesland (melkvee, klei en veen, Zuid-Holland) en drie bedrijven op landgoed Twickel (zandgrond, Overijssel): De Bunte (schapen), Erve Loninkwoner (schapen, inmiddels ossen) en Erve Bokdam (zoogkoeien en schapen). Hun Boeren voor Natuur-afspraken gingen vanaf 2008 in en de herinrichting is uitgevoerd in 2009. Uit monitoring in de periode 2004-2016 blijkt dat de gesloten kringloop heeft geleid tot verschraling en gradiënten in het landschap, waardoor de biodiversiteit is toegenomen. Met name de diversiteit aan plantensoorten is groter geworden en wel in de verschraalde perceelranden en in de landschapselementen. Dit komt omdat de mest wordt toegediend op de beste grond in het midden van het perceel. Ondanks de lagere hoeveelheid beschikbare mest is de bodemvruchtbaarheid op de productieve delen nauwelijks teruggelopen. De waterkwaliteit is goed en verbetert door de lage nutriëntverliezen. Op het pilotbedrijf in de Polder van Biesland nam ondanks de aanwezigheid van natte en bloemrijke percelen de weidevogelstand af. Dit ligt echter niet zozeer aan de bedrijfsvoering, maar aan het opgroeiende bos in de omgeving en de afgenomen rust door recreatie. De effecten van de bedrijfsvoering op de biodiversiteit en de waterkwaliteit zijn lastig aan te tonen, omdat het jaren duurt voordat de extensivering die de pilotbedrijven doorvoeren, zichtbaar

worden. Bovendien zijn op basis van vier pilotbedrijven geen harde uitspraken te doen. Wel zijn de langjarige resultaten intussen al zichtbaar! Wat opvalt bij pilotbedrijf Hoeve Biesland is de grote betrokkenheid van burgers. Dit heeft onder meer geleid tot de oprichting van de Vrienden van Biesland. Het melkveebedrijf is omgevormd tot een zorgboerderij en er is een boerderijwinkel en een bakkerij geopend. Dergelijk ondernemerschap is mogelijk binnen de randvoorwaarden van Boeren voor Natuur. Er worden evenementen georganiseerd en er komen veel vogelaars, vanwege de focus van het beheer op weidevogels. Het is dus gelukt om op het bedrijf natuurbehoud te combineren met voedselproductie. In plaats van polarisatie ontstaat er verbinding tussen stad en platteland.

Toekomstbestendigheid

Het NPLG stuurt op verbetering van de bodem- en de waterkwaliteit, het tegengaan van bodemdaling, het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen, verhoging van de biodiversiteit en vermindering van de stikstofdepositie. De resultaten van de pilotbedrijven laten zien dat Boeren voor Natuur aan al deze doelen bijdraagt. De mineralenbalansen van de bedrijven zijn negatief, omdat er meer mineralen worden afgevoerd dan aangevoerd: mest van de eigen dieren is daardoor een waardevolle grondstof en wordt

ook zo behandeld. Het wordt niet verspild aan bijvoorbeeld slootkanten. Tegelijkertijd zal de boer hout willen oogsten uit de landschapselementen en de natuur om het na versnippering te gebruiken als strooisel in de stal en/of om te composteren tot nutriënten. Door de bomen af te zetten draagt de boer eveneens bij aan het beheer van de landschapselementen en de natuur op zijn bedrijf. Voor de dieren ligt zo veel mogelijk weidegang voor de hand, omdat er geen voer ingekocht wordt. Door de negatieve mineralenbalansen zullen de emissies naar lucht, grond- en oppervlaktewater waarschijnlijk laag zijn. Dit is goed voor de biodiversiteit. Ook de gradiënten die in het landschap ontstaan en het niet langer toepassen van chemische gewasbeschermingsmiddelen hebben een positieve invloed op de biodiversiteit. Natuurvriendelijke oevers bieden ruimte voor waterberging en zorgen voor een groen-blauwe dooradering, waardoor soorten door het landschap kunnen migreren. Het behoud van deze landschappelijke biodiversiteit is essentieel om toekomstige veranderingen in het klimaat op te vangen. Ook de verhoging van de grondwaterstand draagt hieraan bij. Zowel in de veenweidegebieden als op de hogere zandgronden hebben we de effecten van de droge zomers van de afgelopen jaren gezien. Het zorgde voor extra bodemdaling, lagere opbrengsten van landbouwgewassen en schade aan de natuur. In veel delen van Nederland wordt als reactie hierop de grondwaterstanden verhoogd. Boeren voor Natuur maakt het voor boeren makkelijker om onder de nieuwe omstandigheden te werken en een boterham te verdienen. Op Hoeve Biesland is de verhoging van de grondwaterstand in het voorjaar met name ingezet in het belang van de weidevogels. In de zomer wordt het peil op het lagere niveau teruggebracht om grasproductie

mogelijk te maken. Omdat het bedrijf in Biesland op klei ligt, is bodemdaling er geen grote zorg.

Bijdrage aan klimaatopgaven

Het is interessant om uit te zoeken hoe Boeren voor Natuur nog meer kan bijdragen aan de klimaatopgaven. Het NPLG noemt bijvoorbeeld klimaatneutraliteit (geen uitstoot van broeikasgassen) als doel. Dat bij Boeren voor Natuur geen kunstmest wordt toegepast (de productie vraagt veel fossiele energie) is winst ten opzichte van gangbare bedrijven. Mogelijk levert het concept een bijdrage aan de koolstofopslag in de bodem via versterking van het bodemecosysteem en de bemesting met dierlijke mest en gecomposteerd materiaal uit de natuurelementen. In het concept is nog geen expliciete aandacht voor verlaging van het gebruik van fossiele brandstoffen. Onderhoud van natuurelementen en compostering bijvoorbeeld vragen inzet van machines. Het is te overwegen om voor fossiele brandstoffen een extra voorwaarde toe te voegen en de vergoeding navenant te verhogen. Voor de toekomstige monitoring van Boeren voor Natuur is het goed om ook de emissiereductie in beeld te brengen en dus de uitstoot van de broeikasgassen CO₂ en methaan te meten.

Rentabiliteit

Toepassen van het concept Boeren voor Natuur betekent een ingrijpende verandering in de bedrijfsvoering. Om de daling van de landbouwproductie op te vangen en de diverse ecosysteemdiensten te belonen is een toekomstbestendig bedrijfsmodel nodig, waarbij boeren voor hun inspanningen een eerlijke vergoeding ontvangen. De boer moet een beloning krijgen voor het vasthouden van water, het minimaliseren van de bodemdaling, verlaging van de emissies van

nutriënten, het leveren van een mooi landschap en het scheppen van goede condities voor de biodiversiteit. Langjarige financiering is van belang aangezien het maken van een robuust natuurinclusief bedrijf vele jaren kost. De pilotbedrijven krijgen momenteel op basis van een langjarige overeenkomst (dertig jaar) een vergoeding vanuit een gebiedsfonds. Regionale overheden vullen de fondsen om de maatschappelijke doelen (bijvoorbeeld recreatie, waterberging en natuurbescherming) te financieren. De deelnemende boeren konden in 2016 goed uit de voeten met de vergoeding van rond de € 1.400 per hectare per jaar. In de onderzoeksrapporten zijn de bedragen voor Boeren voor Natuur vergeleken met die voor het ANLb en voor natuurbeheer. De bedragen voor en het ambitieniveau van Boeren voor Natuur liggen tussen ANLb en natuurbeheer in.

Bredere uitrol

Om Boeren voor Natuur breder uit te rollen is een algemenere regeling nodig dan de huidige vorm met gebiedsfondsen. Boeren voor Natuur is onder de noemer 'Bedrijfsstelsel' opgenomen in de Catalogus Groenblauwe Diensten. Dat betekent dat overheden de pilotbedrijven kunnen betalen tot het toegelaten bedrag, zonder dat daarvoor een staatssteuntoets doorlopen hoeft te worden. Daardoor kunnen overheden regelingen ontwikkelen en aan de slag gaan met het stimuleren van extensivering. De provincie Gelderland heeft dit als eerste opgepakt. In Gelderland doen nu vijftien bedrijven mee aan een programma waar boerderijen met provinciale subsidie volgens de principes van Boeren voor Natuur werken. Het concept wordt omarmd bij het uitwerken van gebiedsprocessen. Het NPLG biedt juist door de integrale aanpak mogelijkheden voor Boeren voor Natuur. Daarvoor is nog wel instrumentarium nodig, zoals het eerder genoemde model landschapsgrond dat beoogt de financieringslasten van extensieve boerenbedrijven voor hun grond te verlagen. Daar bovenop is – afhankelijk van de mate van extensivering – mogelijk een beheervergoeding nodig om het verdienmodel compleet te maken. Vooralsnog is Boeren voor Natuur een bedrijfsmodel op zoek naar financiering. En landschapsgrond is een financieringsmodel op zoek naar een inhoudelijke invulling van de tegenprestatie. De insteek van landschapsgrond is in lijn met Boeren voor Natuur, namelijk om maatwerk te laten plaatsvinden binnen de mogelijkheden op het bedrijf. Boeren voor Natuur past ook bij landschapsgrond: vanwege de extensieve maatregelen en bijdrage aan oplossingen voor de huidige landbouwproblematiek is Boeren voor Natuur een mooie middenweg tussen agrarisch en natuurbeheer die een sleutelrol kan spelen in overgangsgebieden.<

jurre.dekker@wur.nl

Meer informatie en rapportages:
www.wur.nl/nl/project/boeren-voor-natuur.htm

De Hagmolenbeek op landgoed Twickel, 2016. Het herstel van deze beek heeft geleid tot vernatting van het naastgelegen heideterrein, met veenmosgroei als gevolg.

foto Judith Westerink